

אביהו זכאי

מסדה – "ספר דור ויצירה אישית מושלמת כאחת"

לפצי' שקרא כמו תמיד את כתב היד והעיר והאיר רבות, גדולות ונצורות

שוקע אני יותר ויותר בתהום חידתנו המשונה, מתלבט אני בסבך הזה ששמו: יהודים, ותוהה, מה פה, היכן פה, איזה מוצא, היכן כאן סיבה, פתרון? והאומנם אפשר להגיע לידי פתרון... ואני מלא תהייה, צער וכאב נוראים, ייסורים צורבים – וזה דורש ביטוי – האוכל סוף סוף לכתוב את 'הפואמה' שלי – יהודים?
יצחק למדן, יומן, 1923

בין החיבורים החשובים ביותר שניצבו על ערש ההתיישבות היהודית בארץ ישראל בראשית המאה העשרים נמצאת הפואמה מסדה¹ מאת יצחק למדן (1899-1954), אשר התפרסמה לראשונה בשנת 1926. למדן נמנה עם שלושת המשוררים המייסדים של השירה העברית בארץ לצד אורי צבי גרינברג (1896-1981) ואברהם שלונסקי (1900-1973). לפואמה שלו הייתה השפעה עצומה על תנועות הנוער הציוניות בארץ ובגולה, והיא הודפסה במהדורות רבות. היא נקראה באירועים חגיגיים רבים שערכו תנועות הנוער הציוניות במועדים שונים, ואף הוכנסה לתוכנית הלימודים במערכת החינוך העברי של היישוב בארץ ולאחר מכן של מדינת ישראל. על שם הפואמה הזו נקראו קבוצות חלוציות רבות שהוקמו באירופה, בהן גרעין המייסדים של קיבוץ מסדה בעמק הירדן. כפי שכתב אברהם כהן, איש השומר הצעיר בוארשה, בשנת 1930: "מסדה היא ספר דור ויצירה אישית מושלמת כאחת, פסגה של הצלחה ספרותית", המבטאת מעל לכול "חוויות של דור שלם", דור "המהפכה החלוצית"².
מה היה, אם כן, בפואמה זאת ששבה כה עמוקות את לב היישוב הצעיר בארץ ואת חניכי תנועות הנוער הציוניות בארץ ובגולה? מדוע דווקא לה התייחדה השפעה כה גדולה על התנועה הציונית על שלל בניה ומגשימיה. כיום אולי נשכח חיבור זה, אך בזמנו דומה שהיה זה מחיבורי היסוד של האתוס הציוני שהיקנו פשר ומשמעות לעלייה ארצה.

¹ מסדה: פואמה מאת יצחק למדן, עם מקורות ופירושים מאת יריב בן-אהרון (יקנעם: הוצאת קבוצות הבחירה של המחנות העולים והוצאת שחרות מיסודה של קהילת שחר, 2011). מספרי העמודים בגוף החיבור מתייחסים להוצאה זאת.

² אברהם כהן, כפי שצוטט על ידי תום נבון בהקדמה לספר מסדה: פואמה מאת יצחק למדן, עמ' 9.

אחת הסיבות לכך טמונה אל נכון בהרגשת השליחות ההיסטורית העמוקה שפיעמה בפואמה זאת. לפיה, קבוצת חלוצים צעירה נטלה על עצמה בגופה וברוחה להיות חוד החנית של ההיסטוריה היהודית, והוטלה עליה שליחות סגולית להטות ולשנות מהקצה אל הקצה את מהלך דברי ימי ישראל. או כפי שכתב יריב בן אהרון: "החזרת 'מצדה' לעברית כ'מסדה', במובן של אבן יסוד, מחברת את הסמל העתיק של האחרית [של מצדה] לראשית החלוצית החדשה"³.

אך מסדה איננה רק אבן יסוד, אלא כל כולה מראשית ועד אחרית התרסה ומרד כנגד עוולות ומצוקות, פורענויות וגזירות, המהוות ממד הכרחי של ההיסטוריה היהודית. ביטוי גלוי לכך נמצא בשורה המפורסמת של הפואמה: "שנית מסדה [מצדה] לא תיפול!" זוהי זעקתם של צעירים חלוצים הרוצים לשנות את מהלך ההיסטוריה היהודית ותולדותיה. לנגד עיניהם עמד סמל הגבורה המפוארת אך הנואשת של מצדה הנופלת שדודה בפני החילות הרומיים. מטרתם העליונה עכשיו היא להבטיח כי שוב לא תינגף מסדה במהמורות ההיסטוריה, וכי בית בטוח יהיה נכון לישראל בארצו. זוהי התעודה הגדולה של הפואמה.

אכן תודעה ושליחות היסטורית סגוליות הן תמציתה של הפואמה. חלוצים צעירים אלה, "אשר נשמטו מתליות־נכר" ועלו אל מסדה בשעה ש"חשכו כל השמשות בשבעת רקיעי־עולם", זורעים עכשיו "זרע נפש וחלומות" (עמ' 116). ומאחר שכל מעייניהם "לכבוש תנחומים בקרב מסדה", הועידו להקריב עצמם ב"קרב זה ממושך ועקשני על כברת ארץ רק אחת" (עמ' 116-117). ביסוד הפואמה נמצאת האמונה כי "שכינת־עם חידת־גורלה על שכמם הטעינה" (117), הטעינה על כתפי בני העלייה השלישית, בני דורו של למדן, את גורל ההיסטוריה היהודית. משמע, שליחותם היא לסמן ולהאיר את כיוון חץ הגאולה של ההיסטוריה היהודית ומטרתה. בהקשר היסטורי כולל זה, מסדה היא המקום והרעיון אשר אותם "שכינה דויה בחזונה חזתה" (117), בשעה שמערכות ההיסטוריה ניצבות בעת של "דמדומי העולמות", או בשעה שבה "מזל התעתועים של ישראל" בהיסטוריה "חוצה אל התוהו, הה, שוב ושוב אלי התוהו" (118).

מסדה היא התשובה לאלת המזל של ההיסטוריה הדוחקת שוב את העם היהודי מתוהו אל בוהו בראשית המאה העשרים. וכך שואל המחבר: "עד מתי תגשש יד־עם שחופה באצבעות עיוורות על סוגרי הישע" של ההיסטוריה היהודית? התשובה המלאה לכך נמצאת בידי ההשגחה העליונה, הפורשת "חלום אחרון אשר דלתה מלילות נדודים: מסדה". אין תימה אפוא שרק בידי "מתי־מספר [החלוצים הצעירים] שעל החומה [חומת מסדה] הופקד חלום זה ופתרונו" (119).

הפואמה כוללת שישה פרקים בחייו של עולה צעיר למסדה, או לארץ ישראל, ובין אלה משובץ כל מהלך ההיסטוריה היהודית על אימיה ועולותיה. שישה פרקים, או

³ מסדה, שם, הערה 1, עמ' 19.

מדורי הגשמה בפואמה, כמספר ימי החול בשבוע, אך את יום השבת, ניצחון הגאולה הציונית ופתרון ההיסטוריה היהודית, לא כלל המשורר בספרו. מבחינה זאת מסדה איננה אוטופיה. ההיפך מכך, היא מתארת את דרך הייסורים הארוכה והממושכת של חתירה לאוטופיה בארץ ישראל. היא מציינת את הרגע ההיסטורי-גאולתי שבו "מעטה ספר-בראשית חדש נפתח על החומה" (139). משמע, בריאה היסטורית חדשה מהתווה ובוהו של ההיסטוריה היא אפשרית לעם היהודי.

אין כל ספק כי מסלול הנפתולים של ההיסטוריה היהודית, הקשיים העצומים של הגשמת החזון הציוני, ואי היותה של מסדה אוטופיה, הם שחיבבוה על קוראיה בארץ ובגולה. שהרי מאפיינה העיקרי הוא הקרבה עצומה מצד החלוצים הצעירים: "קבלי [מסדה] בכורי חיינו, צידה ללוחמיך הרעבים, / ומעיינות עלומינו – לצמאיך!" (49) החלוצים הללו אכן עניים הם ואביונים, ברם הם כורתים ברית עם המולדת: "אנו עירומים ויחפים נעלה על החומה, / על כל הכלונסאות הנעוצים בפרשות-דרכים / תלינו כותונתינו לדגלים מבשרי חירות." (50) שהרי "מה לנו פחד קרב, ואיך לבגוד נוכלה" (51) במסדה?

זוהי התמונה המציאותית הקשה, אך גם השליחות ההיסטורית המרתקת, שפואמה זאת הציעה בפני דור החלוצים הצעיר. נתגלגלה לידיו משימה היסטורית כבירה, אך זאת לא בקלות תיעשה, אלא תיקנה בדמים רבים ובעולם של ייסורים רבים.

יוזמה ברוכה של מספר גרעינים חלוציים זיכתה אותנו לאחרונה בפרסום מחדש של מסדה, בלוויית פירושים ומקורות מעטו של יריב בן אהרון. המסכת והמגוונת שהוא יצר מגלה לראשונה את עושרה הבלתי רגיל של פואמה זאת. עכשיו ניתן לומר שיש בידנו הכלים להבין את המקורות האידיאולוגיים, המושגיים והלשוניים הייחודיים שלה. עתה אפשר להבין יצירה זאת מתוך המבנה הפנימי הלשוני, הסמנטי והלינגוויסטי, ולאור עולם המושגים ויקום הרעיונות היהודי העשיר של המחבר, ולפרש אותה לאור מרחב הניסיון ואופק הציפיות ההיסטורי אשר הדריכו את למדן בכתיבת פואמה זו.

יריב בן אהרון הוא איש רוח, סופר ומחנך הנודע במפעלותיו הספרותיים והחינוכיים משך שנות דור. הוא ידע תמיד למזג את ההלכה והמעשה ולהעמיד את חזונו ואמונותיו במבחנים של מעקשי המציאות. אישיותו מגלמת הנהגה רוחנית שפניה אל מעבר לאופק המיידי, ועניינו המתמיד הוא חתירה מתמשכת לאוטופיה מתגשמת. הוא היה בין יוזמיו ועורכיו של הקובץ שיח לוחמים: פרקי הקשבה והתבוננות, שראה אור בעקבות מלחמת ששת הימים ובסמיכות זמן אליה. חשוב לציין עוד את מפעל המסכתות המרשים שלו. זוהי שורה של חיבורים שהוקדשו ליצירות מפרי עטם של ביאליק, ברנר, ברל כצנלסון, נתן אלתרמן ואברהם שלונסקי. חלק ממסכתות אלה נוצר כמפעל משותף של בן אהרון ושל שותפים ברוח. צריך לציין כי תלמידיו-ממשיכיו הקימו בתי מדרש ומוסדות חינוך לא פורמלי, וממשיכים

להשתתף באופן פעיל במפעלותיו הספרותיים. דוגמה בולטת לכך היא "מסכת מסדה" הנזכרת כאן, ובקרוב תראה אור מסכת המוקדשת לעיר היונה מאת נתן אלטרמן.

לדוויג ויטגנשטיין קבע פעם, כי ללא שפה אין עולם. מסכת מסדה שבה עניינינו מחזקת טיעון לינגוויסטי-פילוסופי זה: ללא הבנת הרקע הלשוני-מושגי-רעיוני, הנפרש כאן לפנינו לא ניתן להבין את עולמו של למדן, ולהבין מנייה וביה את הפואמה. עולמו של למדן הוא עולם של מושגים וסמלים יהודיים, ואלו מוארים ומתפרשים כאן בפנינו. כמו שכתבה המשוררת רחל, "סמליות היא ביטוי הטבעי, האורגני של יצחק למדן, עד כי אינך משגיח בה כמעט".⁴

עם הופעת הפואמה היא "נחשבה מיד ליצירת מופת, ורבים מאנשי העלייה השלישית הזדהו איתה. הם מצאו בצירוף של יאוש ומרד הד לפחדיהם". היא הפכה "לחלק מהרפרטואר של החלוצים שנותרו על משמרתם" בישראל, "על אף התנאים הקשים שהבריחו רבים מחבריהם". חלקים רבים מהפואמה החלו להיות מדוקלמים בימי כינוס ועצרת, וזאת בדומה ל"ברכת עם" של חיים נחמן ביאליק (תְּחִינָהּ יְדִי כָּל-אֲחֵינוּ הַמְחֻנְנִים / עֲפֹרֹת אֲרֻצָּנוּ פְּאֶשֶׁר הֵם שָׁם; / אֶל יִפְלֵ רוּחְכֶם – עֲלֵיזִים, מְתָרֻנְנִים / בְּאוֹ שְׁכֶם אֶתְדֹ לְעִזְרַת הָעָם!), שהיה להמנון תנועת העבודה, או "התקווה" ו"האינטרנציונל", וגם חלק מ"מתי מדבר" של ביאליק. בבתי הספר החלו ללמד את הפואמה של למדן "והיחס אליה היה כאל פסוקים מספרי הקודש, שחובה לשננם, ולהקנותם לדורות הבאים".⁵

מאמר הביקורת הראשון והמתלהב שנכתב על מסדה הופיע בעיתון דבר, ביטאון תנועת העבודה, שנוסד בשנת 1925 על ידי ברל כצנלסון ומשה בילינסון, באותה השנה שבה הופיעה הפואמה (1926), ונכתב על ידי אלכסנדר זיסקינד רבינוביץ (אז"ר). המחבר הדגיש, כלמדן עצמו, את הקשר ההדוק והסגולי בין מלחמת העולם הראשונה והפרעות הנוראות ביהודים לבין הפואמה: "במלחמה העולמית", שבה הושמד ונהרג חלק גדול מהיהדות, בתקופת צלמוות זו "ובחושך האבדון הזה נצנצה קרן תקווה אחת – מסדה! זהו שם אלגורי לציון ולתקווה לחידוש החיים בארץ האבות".⁶ אז"ר מזדהה עם המסר העיקרי של הפואמה של למדן – ארץ ישראל

⁴ רחל בלובשטיין סלע, שירת רחל (תל אביב: דביר, תשכ"ה), עמ' רג.

⁵ הלל ברזל, שירת ארץ-ישראל – אקספרסיוניזם נבואי: אורי צבי גרינברג, יצחק למדן, מתתיהו שלם (תל אביב: ספרית הפועלים, 2004), עמ' 487.

⁶ אז"ר, כפי שצוטט אצל דני הדרי, "היחס ל'מסדה' של יצחק למדן כביטוי לגישות שונות אל הצינונות ובציונות", שורשים: קבצים לחקר הקיבוץ ותנועת העבודה, כרך ח (אפעל: יד טבנקין, תשנ"ד), עמ' 148.

כמקום מקלט ליהודים, שלילת הגולה, ותפקידם הסגולי של החלוצים בבניין הארץ כפתרון לשאלה היהודית.

שנה לאחר הופעת הפואמה, בשנת 1927, כתב בהתלהבות משה קליינמן בהעולם, ביטאון ההסתדרות הציונית העולמית, כי בפואמה זו למדן "ניסה לתפוס את כל כובד משאה של הפרובלמה הלאומית כיום הזה". לשון אחר: "כל הכאב הצורב של המהפכה הגלותית וכל דווי המענה של המולדת, אשר עוד לא הורכשה וכבר כאילו משתמטת מתחת רגלינו, בא לידי ביטוי בפואמה עשירת התוכן הזו, והביטוי הוא חזק, דוקר ונוקב עד תהומה של הנפש". לדעתו מסדה היא "הפואמה הגדולה הראשונה של הציונות המעפילה".⁷

באותה השנה מפליג גם יצחק אשר נידיץ' בשבחי הפואמה של למדן, בהעולם: "הנה לפנינו יצירה פיוטית ממדרגה ראשונה, המוסרת לנו בתיאורים בולטים את התאבקותם של בוני החומה ואת התלבטותן של נפשותינו אנו". נידיץ' גם מציין כי "שירת מסדה היא לא רק שירת הלך הנפש של הלוחמים על החומה – זוהי שירת הדור".⁸ והוא מסכם את פואמה: "המשורר היהודי מסיים את שירת המרד היהודי בקריאה הגדולה של העם הנצחי 'חזק, חזק ונתחזק'! ספר חדש, הוא אומר, נפתח על החומה: וכמו אבותינו בסיימם ספר התורה וטרם מחדש יחלו, קראו את הקריאה המעודדת הזו, כן גם הבנים 'המחשקים בחישוקי אומץ אחרונים על נשמתם המתפוררת', קוראים איש לאחיו ולכל העם: חזק, חזק ונתחזק".⁹

בקרב אנשי תנועות הנוער החלוציות באירופה זכתה הפואמה של למדן לתגובה נלהבת ביותר. בשנת 1930 פרסם אברהם כהן מאמר בהשומר הצעיר, ביטאונה של תנועת "השומר הצעיר", וכתב כי פרסום הפואמה של למדן "בתנועתנו הולך ורב".¹⁰ כפי שציין דני הדרי, אשר סקר את דרך התקבלותה של מסדה: "שלוש שנים ויותר לאחר שהופיעה 'מסדה' לראשונה נראה, שאין עדות נאמנה מזו" של אברהם כהן "להשפעתה הגדולה של היצירה בתוך תוכו של המחנה החלוצי. חניכי הנוער ובוגריה של התנועה החלוצית באירופה ראו בגיבור היצירה את בן דמותם, משום שהם עצמם הלכו או התכוונו ללכת בדרכו".¹¹ ואכן אברהם כהן לא מפסיק להרעיף את שבחיו של מסדה: "שם צנוע קורא לה: פואמה. לא העז המשורר החלוץ לכנות את יצירתו בשמה המלא אפופיאה"; משמע, סיפור עצום ממדים על חיים ומעשים

⁷ משה קליינמן, כפי שהוא מצוטט אצל חיה הופמן, "האף על פי כן" הברנר בשירת יצחק למדן, "הספרות העברית ותנועת העבודה, עורך פנחס גינוסר (באר שבע: הוצאת הספרים של אוניברסיטת בן-גוריון, 1989), עמ' 160.

⁸ יצחק אשר נידיץ', כפי שצוטט אצל חיה הופמן, שם, עמ' 161.

⁹ נידיץ', כפי שצוטט אצל דני הדרי, "היחס ל'מסדה' של יצחק למדן כביטוי לגישות שונות אל הציונות ובציונות", עמ' 149.

¹⁰ אברהם כהן, כפי שצוטט אצל דני הדרי, שם, עמ' 150.

¹¹ דני הדרי, שם, עמ' 150.

של קבוצת גיבורים, המתאר מעשי גבורה ואירועים היסטוריים רחבי היקף. שהרי "מסדה" היא ספר דור ויצירה אישית מושלמת כאחת, פסגה של הצלחה ספרותית". ביתר פירוט, הפואמה משקפת "חוויות של דור שלם", דהיינו "דור המהפכה החלוצית". היא מבטאת את "ביטוי הרצון הלאומי" ומתארת "לוחם אמיץ על מרומי החומה למען הגשמת החלום האחרון",¹² או פתרון הבעיה היהודית. תנועות הנוער החלוצי בגולה ובארץ הזדהו הזדהות מלאה וגמורה עם התוכן, הצורה והרעיון של מסדה. אישוש ברור לכך ניתן למצוא בשירו של זרובבל גלעד "צביה" (1943) על צביה לובטקין מתנועת "החלוץ" בפולין. כשליח תנועה זו לפולין לפני מלחמת העולם השנייה, זרובבל פגש את צביה ושמע אותה שרה את השיר "התלהבות" מהפואמה מסדה. בשירו "צביה" הוא מצטט את השורה שצביה שרה: "מחול מסדה מתלקח ובווער".¹³ צריך לציין כי בפואמה של למדן, "מחול מסדה" זה מבטא תמורה מהפכנית חשובה בהיסטוריה של העם היהודי:

מחול מסדה מתלקח

ובוער –

פנה דרך, גורל דורות, היזהר! (64)

עם זאת, במבחן הזמנים, קובע שמעון הלקין, "מתעוררת שוב ושוב התמיהה על השכחה, הגמורה כמעט, "שנגזרה על שירת יצחק למדן".¹⁴ שנה לאחר פרסום הפואמה, באפריל 1927, כתב המבקר אהרן זאב אשכולי, כי "הפרובלמה של שירת ארץ-ישראל, אין למדן יחיד לה. פרובלמה זו משותפת לו ולשני חבריו. גם [אורי צבי] גרינברג וגם [אברהם] שלונסקי עמדו בפניה".¹⁵ ברם בהשוואה לשלונסקי וגרינברג, כתבה חיה הופמן, במבחן העתים למדן הוא "ללא ספק הנשכח וה'מקופח' שבין שלושתם. ציבור קוראי השירה של היום איננו קורא עוד, כמדומה, את שיריו, ואף המחקר האקדמי כמעט שאינו מגלה בהם עניין". אין תימה אפוא ש"הפואמה מסדה איבדה בהדרגה את מקומה בתוכניות הלימודים של בתי הספר", ולמעשה "מסתמנת שחיקה מסוימת במעמדו של למדן כבר בשנות ה-30", שעה "שפופולריותה של הפואמה מסדה בארץ ובתפוצות נמצאת במלוא תנופתה".¹⁶ אמנם במבחן הזמן ירד מעמדו של למדן בהשוואה לזה של שלונסקי וגרינברג, ברם מבקרים רבים המשיכו לציין את ההשפעה הגדולה והמתמדת שהתייחדה לפואמה שלו משך שנים רבות ביחס להבנת פשר הקיום היהודי בישראל ובגולה. כך המבקר ש"י פנואלי כתב, שהפואמה היא "שיר אחד שהושר בחמישה פרקי זמנים,

¹² אברהם כהן, כפי שצוטט אצל דני הדרי, שם, עמ' 150.

¹³ שירו של זרובבל גלעד, מצוטט אצל דני הדרי, שם, עמ' 151.

¹⁴ שמעון הלקין, מבוא, כל שירי יצחק למדן (ירושלים, מוסד ביאליק 1973), עמ' יא.

¹⁵ אהרן זאב אשכולי כפי שצוטט אצל חיה הופמן, שם, עמוד 158.

¹⁶ שם, עמ' 159-160.

ואינו אלא אחד, שירו של ישראל, גורלו, מאבקו עם הגורל הקבוע במזלו, וניסיון אחרון של ישראל לשרות עם גורלו במסדה רבת-השמש וחשופת הסלעים". אם "בכל דורותיו היה ישראל נמלט מגורלו וגורלו מדביקו, כרוך אחריו כצל", הרי "במסדה תהיה פגישה אחרונה, פנים אל פנים, בלי מסתור והתחמקות, קרב אחרון. פה יתבקע תוכנו". מחול מסדה הלוהט, המתלקח, מהווה אמנם חלק אינטגרלי של הגורל היהודי, אך אם "אבותינו היו רוקדים בעיניים עצומות את מחול-החידה שאין לה סוף", הרי "מחולה של מסדה הוא מחול הפתרון, התעוררות והכרעה". למדן תרם בפואמה שלו להבנת מרחב הניסיון ואופק הציפיות של בני דורו, הן בארץ והן בגולה וכך הפך לאדם "הצופה דרכי ישראל וייעודו". הוא "נצמד אל הבעיות הגדולות של האומה ונעגן אל הפדות; מורד בגורל עם שידוע הוא כי אין להימלט ממנו, ועם שמרגיש הוא בכוח-סתרים מנהל ומכוון צעדי אומה בעל כורחה".¹⁷

הערכה גדולה זו למסדה כמשקפת את בעיות הקיום ומכוונת את דרכם של בני הדור מתבטאת גם בדבריו של המבקר דב סדן, עם פטירתו של למדן בשנת 1954. בחוברת מולד בשנה זו פרסם סדן דיוקן של למדן, וכתב כי מסדה הייתה "חביבה, אהובה ואפילו נמרצה [כך] בתקופה מסוימת בתל אביב, במושבה" ובקיבוץ, ומהם "נדדה החיבה, האהבה ואפילו ההערצה לקיבוצי ההכשרה של החלוצים בפולין ובליטא". אך גם סדן עצמו לא יכול היה שלא להטיל ספק בכך שלפואמה לא נועד "אורך ימים, בחינת שירה ולא בחינת תעודה".¹⁸

עשרים שנה לאחר מכן, כמו שראינו לעיל, מקונן הלקין "על השכחה, הגמורה כמעט, שנגזרה" על שירת יצחק למדן.¹⁹ בניגוד לחוקרים רבים, הלקין דווקא טוען ששירת למדן איננה "שוועה לגאולת ההיסטוריה הישראלית, כי אם להיפך: כולה שוועה למין פורקן אישי צנוע שבקצה השלמה עם העולם האנושי המטורף ועם העולם היהודי האומלל בתוכו". אך גם הלקין עצמו לא יכול להכחיש כי "בשנות העשרים והשלושים הלך לב הקורא" אחר הפואמה, המבטאת "את הנכונות לגבורה, להקרבה עצמית בקרב האחרון להצלת ההיסטוריה היהודית ברוח הציונות המגשימה".²⁰

אחת הביקורות החשובות על מסדה ועל שירת יצחק למדן בכלל היא של המבקר ברוך קורצווייל. עניינו הוא "התודעה ההיסטורית בשירי יצחק למדן", והוא קובע כי "ללמדן תודעה עמוקה על קשר בל-יינתק שבין האומה לבין החוויה האישית". במובן זה, מסדה היא "עדות לחיפוש קדחתני אחר פשר גורל עמו". כך, השילוב

¹⁷ ש"י פנואלי, "שירת יצחק למדן" בספרו חוליות בספרות העברית החדשה (תל אביב: דביר, 1953), עמ' 68, 75.

¹⁸ דב סדן, "דיוקן", מולד, כרך יב (תשי"ד), עמ' 503. נדפס גם בספרו של סדן, בין דין לחשבון: מסות על סופרים וספרים (תל אביב: דביר, 1963), עמ' 96-101.

¹⁹ שמעון הלקין, שם, עמ' יא.

²⁰ הלקין, שם, עמ' יב, יד.

שבין גורל האומה לבין החוויה והקיום האישי כובשים את לב הקורא והופכים את שירתו של למדן ל"שירת הלב והמצפון הלאומי". יתר על כן, "המשורר מסוגל להבין את פשר חייו, את עצמו, רק בתהליך ההתייחדות הנפשית המלאה עם המשמעות הפנימית של תולדות עמו". אין חציצה אפוא בין האני של המשורר לבין המצפון הלאומי. מבחינה זאת מחולות החלוצים ומדורותיהם בפואמה "הם המחולות והמדורות של אבותיהם, קשר המקשר את שמחת מסדה עם לילות שמחת תורה. אבותינו כשהיעוד בלבם רקדו בעיניים עצומות מעל תהומות. בלי האמונה העמוקה ביעוד אי אפשר לרקוד על התהום. זאת ידעו החלוצים הראשונים אנשי מסדה, זאת ידע גם דורנו".²¹ כך מסיים קורצוויל את דיונו בתודעה ההיסטורית בשירתו של למדן.

לבסוף, בראשית המאה העשרים ואחת טען המבקר הלל ברזל, כי בדומה לאורי צבי גרינברג, גם למדן "היה צופה לבית ישראל, ושירתו נדרשה לגורל העם בארצו ובמקומות גלותו". קהל קוראיו "היטה אוזן בעיקר להבטחה כי מסדה החדשה לא תיפול". זו הסיבה, בין השאר, כי מסדה "זכתה במעמד של יצירת חובה שאין לפסוח עליה במערכות החינוך, ויש להקנותה לדורות הבאים כחלק ממורשת הדורות". כך, למרות ש"בטל מעמדה המיוחס בתוכנית הלימודים" הרי ש"נשארה מסדה תמרוך דרך בנוסחה החדש, המתפרץ, החדשני בצורתו, והמציין את המעבר משירת התחייה לשירת ארץ ישראל".²²

כדי להבין את כוחה ומשמעותה של הפואמה ראוי להתחיל במחבר, יצחק למדן, איש העלייה השלישית. למדן הקדיש את הפואמה לאחיו משה, אשר כפי שנכתב בהקדשה לפואמה, נרצח "על אדמת אוקראינה בימות הטבח בישראל" (15). בפרעות ובפוגרומים ביהודי רוסיה-אוקראינה בשנים 1917-1920 נרצחו למעלה ממאה אלף יהודים בידי כפריים, צבאות מהפכניים ואנטי-מהפכניים ברוסיה, לצד לאומנים אוקראינים.

תיאור מצמרר של תקופה זאת עולה בספרו של איסאק באבל (1894-1940) חיל הפרשים (1926). רצח מזעזע של יהודים מתואר כאן, בין השאר, בסיפורים "חציית הזרוץ", "גדליה" ו"ברסטצ'קו".²³ השוואה בין הפואמה של למדן לבין חיל הפרשים היא יותר מנחוצה, לא רק בשל העובדה ששני החיבורים הופיעו באותה השנה, 1926, אלא משום שהם מייצגים שתי פנים חשובות ביותר של פשר הקיום

²¹ ברוך קורצוויל, "התודעה ההיסטורית בשירי יצחק למדן", בין החזון לבין האבסורדי: פרקים לדרך ספרותנו במאה העשרים (שוקן: ירושלים, 1966), עמ' 102, 106-107.

²² הלל ברזל, שם, עמ' 472-473.

²³ איסאק באבל, חיל הפרשים ועוד סיפורים (תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 2002), עמ' 46, 68, 106.

היהודי ואופניו בראשית המאה העשרים – ראשית קימומה של מולדת בארץ-ישראל, מצד אחד, ומצד שני היסחפות סטיכית וטרגית במערבולת החיים בגולה בשל כוחות היסטוריים, כמו מלחמת העולם הראשונה, המהפכה הרוסית. זהו כמובן הרקע והציר העיקרי של היצירה – המעבר מפסיביות בגולה להגשמה חלוצית בארץ-ישראל; הרס ואובדן באירופה מול התחדשות יוצרת בארץ ישראל; סוף "לדמדומי העולמות" בגולה וזריעת "זרע נפש וחלומות" במפעליהן של העלייה השנייה והעלייה השלישית.

בשעה שהמהפכנים ברוסיה הכריזו "תבערת עולם הפחנו, תבערת עולם בדם – שים ברכה ריבון עולם", כפי שכתב אלכסנדר בלוק (1880-1921) בפואמה "שנים עשר"²⁴. בהקשר היסטורי זה הביאה המהפכה הבולשביקית ללמדן ולרבים מבני דורו דווקא טרגדיה אישית ולאומית. הפואמה "שנים עשר" מתארת את מצעדם של שנים-עשר חיילים רוסיים הנושאים את בשורת המהפכה, בדומה לשנים-עשר השליחים ההולכים אחר ישו, לאורך רחובות פטרוגרד (סנקט פטרבורג), כאשר סופת ההיסטוריה גועשת ומשתוללת סביבם. אכן בלוק קיבל את המהפכה במין שמחה דתית, כאילו הייתה חגיגה המובילה לשינוי כולל של פניה הרוחניים של רוסיה. המהפכה גילמה עבורו את הנפש הרוסית המרדנית. הוא הדין באשר לוולדימיר מאיאקובסקי (1893-1930), משורר המהפכה הרוסית, אשר בפואמה "ענן במכנסים" – או במקור: "השליח השלושה-עשר" – מדמה עצמו, בדומה לאלכסנדר בלוק, לשליח ישו המביא את בשורת המהפכה לעולם. בלשונו של מאיאקובסקי עצמו, הוא עטור כמו ישו "בנזר קוצי המהפכה"²⁵. עבור למדן ובני דורו היהודים מהפכה זו הביאה פורענות, רדיפות וטרגדיה. זהו העולם ממנו מבקש הגיבור של מסדה לעקור: "ברחתי אלי ספינת גולים, ואעל אל מסדה" (36).

ביסוד הפואמה מוצג, אם כן, מצב הקיום היהודי כפי שהוא נראה לחלוץ-עולה צעיר בן העלייה השלישית. הפואמה מבוססת על ניסיונו האישי הכאוב של למדן בפרעות באוקראינה ורצח אחיו. אך הוא מעלה בו את מרחב הניסיון ואופק הציפיות של דור שלם של צעירים יהודים בראשית המאה העשרים. הוא פרש בבירור וניסח בחדות בפעם הראשונה את חזות האימים הצפונה באירופה לגורל היהודי, בלשונו, את "נצח סימפוניית הדמים" (31) הכרוכה ללא הפרד בעצם הנוכחות היהודית בגולה.

שנים מעטות קודם לכן תיאר חיים נחמן ביאליק ב"בעיר ההריגה" (1903-1904) את זוועות הפוגרומים בראשית המאה העשרים, בהם "הַשְׁמֵשׁ זָרְחָה, הַשֶּׁשׁה פָּרְחָה וְהַשׁוֹחֵט שָׁחַט", והלקח שלו היה –

²⁴ אלכסנדר בלוק, שנים עשר, תרגם אברהם שלונסקי (תל אביב: ספרית פועלים, תשל"ב), עמ' 39.

²⁵ ולדימיר מיקובסקי, ענן במכנסים, תרגם אריה אהרוני (תל אביב: ספרית פועלים, 1991), עמ' 27.

וְעֵתָהּ מֵה־לֶּךְ פֹּה, בְּיָד־אֲדָם, קוֹם בְּרַח הַמְדַבֵּרָה
 וְנִשְׁאַתְּ עִמָּךְ שְׁמָה אֶת־כּוֹס הַיְגוּנִים,
 וְקָרְעֵתְּ שֵׁם אֶת־נִפְשֶׁךְ לַעֲשֶׂה קָרְעִים
 וְאֶת־לִבְךָ תִּתֵּן מֵאֲכָל לְחֵרוֹן אֵין־אוֹנִים,
 וְדַמְעֵתְךָ הַגְּדוּלָה הוֹרֵד שֵׁם עַל קֶדֶד הַסְּלָעִים
 וְשִׁאֲגֵתְךָ הַמְּרָה שֶׁלַח – וְתֵאבֹד בְּסַעֲרָה.²⁶

למדן, בניגוד לביאליק, מפיק מפרעות אלה לקח היסטורי גדול. שוב אין זו השאלה כיצד לשמר את הקיום היהודי באירופה, ובהכרח כניעות מסורתית תחת ממשלות הגויים וסבל פרעות מפקידה לפקידה; הבעיה הבוערת בפני הנוער היהודי היא הגשמה חלוצית בארץ ישראל ומימוש חזון הריבונות הלאומית של העם היהודי בארצו. מול זוועות הפוגרומים באירופה, לנוכח אפס התקווה לקיום היהודי באירופה, מוטל על הנוער היהודי לאמץ ברוחו ובגופו את תעודתו ההיסטורית הגדולה, לעלות לציון ולהבטיח כי "שנית מסדה לא תיפול". זוהי בתמצית מהותה של הפואמה מסדה.

רק לדורות מעטים מאוד הוענקה ההזדמנות לעמוס על כתפיהם את מלוא הטרגדיה של הגורל היהודי, או בלשון המשורר: "שכינת-עם חידת-גורלה על שכמם הטענה". זו תמצית התעודה, המשימה וההבטחה, אשר ניצבות עכשיו בפני הצעירים בני דורו של למדן.

ספק אם ניתן לראות במסדה נבואה אפלה על השואה. תהיה זו קריאה אנאכרוניסטית של ההיסטוריה. איש כמובן לא היה יכול לחזות את השואה בשנות העשרים של המאה העשרים. אך למדן תפס בציציותיו את פשר הקיום היהודי בדורו. הפואמה, אם כן, מסמלת בדרכה את אמירתו החשובה של גרשם שלום ש"הציונות החזירה את העם היהודי להיסטוריה"; או בלשונה של רחל, מסדה מציגה חזיון של "נער עברי נמלט מרוסיה לעלות ארצה ישראל. הנהו בין שומרי חומותיו של המבצר האחרון. מתענה בענותן, מתיאש וכושל, מבקש שכחה בשכרות מחול על מרי ההתפכחות שאחריה, יאבק במראות-תמול מפתים, כורע, גובר ומעודד: 'חזק, חזק ונתחזק'".²⁷

זו גם הסיבה לאופיה הלוחמני של מסדה. מרחב ההיסטוריה הוא הבימה, חיזיון של שדה קרב גדול. הפרעות הן ביטוי לטבעה ההיסטוריה – מלחמה. ואולם "נס המרד האחרון הונף" במסדה ו"פה משפט אחרון יחרוץ הקרב" (20) על עתידה ופשרה. על כן, תמצית הפואמה והלוז שלה הוא מאבק שנרתמים אליו הצעירים החלוצים:

²⁶ ראה: <http://benyehuda.org/bialik/beir.html>

²⁷ שירת רחל, עמ' רג.

פתחי, חומה, שערי בתי גנזיך הריקים
 ויאצר במ ברחיינו לשנות הקרב.
 כי שוממים עוד שדות מסדה ומוכי-חרב,
 ומי יודע עד כמה יארך הקרב וימי-מצור כמה עוד יימשכו!
 ועד בוא שנות-שובע, עד גשמים בעתם ירדו
 וטל על אדמת פרזות ייזל לילה לילה;
 עד חרמש הניצחון ברכת שדה יקצור לבטח –
 קבלי ביכורי חיינו, צידה ללוחמיך הרעבים,
 ומעינות עלומינו – לצמאיך! (49)

בפרק הראשון של הפואמה, "פליט", חושף המשורר רקע לוחמני זה. אמו מתה עליו קודם שהתגייס לצבא האדום, אחיו נרצח בפוגרום ואביו מבכה אותו מרה. אך כאן חלה תפנית גמורה: המחבר מחליט שלא ללחום עוד את מלחמותיה ומהפכותיה של רוסיה, וגם לא להיות שוב קורבן לגחמותיה, אלא "לעלות למסדה" או לארץ ישראל. (19) עלייה זאת איננה חיפוש אחר מפלט של שלווה ונחמה אישית, וגם לא בריחה פרטית סתמית למצוא מקלט ומסתור. כל ציונה הוא מאבק ומלחמה. "נס מרד אחרון" הונף בעבר במצדה ועכשיו המחבר מאמין כי "מול גורל דורות אויב", בארץ ישראל שוב "פה משפט אחרון יחרוץ הקרב". המשורר אמנם נטש את הקרב ברוסיה, אך הוא מזמן עצמו לקרב החשוב מכול בארץ ישראל שבה "שכינה רועפת כפורים ירדה ומבעד למסך באות עין שחרית גדולה צופה ומשגחת עלי מסדה". (22) העולים ארצה מצטרפים לקרב הגדול על פשר הקיום היהודי.

את אופיה הכה לוחמני של מסדה צריך גם להבין על יסוד שורש הולדתה הייחודי, המציאות ההיסטורית. עם פרוץ המהפכה הבולשביקית ברוסיה, הפכה אוקראינה לשדה מערכה חשוב ביותר והחליפה ידיים פעמים רבות בין הכוחות המהפכניים והאנטי-מהפכניים בין השנים 1917-1920. כאשר למדן עצמו התנדב לצבא האדום בשנת 1917, אך עזב לאחר זמן קצר, משפחתו נעקרה מביתה וידעה סבל ונדודים רבים.²⁸ "מה גדול ונורא הוא האסון אשר קרני", כתב למדן על מות אחיו לשמואל דגן, ידיד נעוריו, בשנת 1922, לאחר עלייתו לארץ עם קבוצת חלוצים:

אני לא ידעתי לזעוק זעקה מרה אשר תזעזע ותחריד את כולי, את כל הוויתי. כן לא ידעתי. אלם וקהה רוח אני. נפשי המתבוססת בדמיה, הדקורה אלפי כידוני אש וארס... אחא, מה גדול ונורא הוא הכאב. הרי לא ידוע לנו אפילו היכן נתגלגלו עצמותיו הקדושות... שם בארץ הצפון [אוקראינה], ארץ הסערות, התהפוכות, ארץ הזוועות אשר חרב, קטל ורע, אדם ואלוהים משכלים את יושביה – אבד גם הוא

²⁸ ברזל, שירת ארץ-ישראל – אקספרסיוניזם נבואי, עמ' 474.

כגרגיר חול קטן שנישא בסופה – ומי יודע איך ואיפה? שם בארץ אשר חיי היחיד הם כאין וכאפס – אבד ואיש לא ידע, איש לא שם לב.²⁹

מה שנותר ללמדן לעשות אפוא הוא להקים מצבה לאחיו ביצירתו: "אדיר חפצי עכשיו: להציג לו לכל הפחות מצבה הראויה באמת לזכרו הנשגב, ביצירתי".³⁰ כך מתערבבים ללא הפרד השכול הפרטי ותפיסת ההיסטוריה היהודית לכדי חזיון מלא הוד ויראה, מסכת מופלאה על פשר הקיום היהודי לדורותיו, אשר ציונה העיקרי היא הקמת "מסדה". שנה לאחר המכתב לעיל, בשנת 1923-1924, אל נכון בפרץ יצירה עז וכביר, כתב והשלים למדן את מסדה.

חשוב לציין, שכמה מיצירות המופת בספרות אירופה נכתבו בגלות: דאנטה כתב בגלות את הקומדיה האלוהית (1308-1321), ומקיאווולי חיבר בגלות את העיונים בעשרת הספרים הראשונים של טיטוס ליוויוס (1517). הוא הדין לגבי למדן – בגלות ממקום הולדתו הוא כתב את יצירתו מסדה, ואאורבך את מימיזיס.

פרקי הפואמה יכולים ללמד רבות על תוכנה ומטרתה. הפרק הראשון, "פליט", מתאר את המציאות הכואבת בגולה, ההופכת את המחבר לפליט וגולה, הבורח ממקום הולדתו באוקראינה ועוקר לארץ ישראל. עוד קודם עלייתו לארץ ישראל, יצא המחבר ברוסיה ל"מערכות שדות זרים ותרמיל צבא מעיק על שכמי", משמע, הצטרף לצבא האדום ברוסיה המהפכנית. אך לאחר רצח אחיו, "בעודי מחשק את נפשי המתפוררת בחישוקי אומץ אחרונים", הוא בורח "עם חצות לספינת גולים לעלות למסדה". (19) בעבר הייתה מצדה ההיסטורית גיא חזיון מופלא לנס המרד האחרון ברומאים. עכשיו, טוען המחבר, במנוסתו מפרעות הגורל וההיסטוריה באירופה, בארץ ישראל שוב יחרץ המשפט האחרון בהיסטוריה היהודית. לא בשדות זרים ולא במלחמות ומהפכות של אחרים, אלא דווקא בארץ ישראל. הציונות, ולא כל אידיאולוגיה מהפכנית אחרת, היא שתכריע את גורל העם היהודי.

פרשנות נחרצת זאת לפתרון ההיסטוריה היהודית זוכה לביקורת קשה מצד שלושה חברים של למדן, המנסים להניעו מלברוח מאירופה וללכת למסדה. הראשון לועג לו וטוען כי "בדיה – מסדה", משמע אין היא אלא עוד "מוקש חדש אשר טמן הגורל בצחקו לשארית הפליטה" מהפרעות ברוסיה. אלוהי ההיסטוריה והגורל "עלינו המעטים [אלוהי ההיסטורי והגורל] קשרו וכל האלים והשטנים על כתב זה הקשר חתמו, בדמינו חתמו". במצב זה, שעה "שנטה ממסלולו העולם", לא נותר לישראל אלא אל אחד לפליטה – "אל נקם". מאחר ו"אל נקם – אחד הוא הסוכך בכנפיו עלינו", הרי כל שנותר הוא לערוך "לו מזבח ונהיה כוהניו בקודש". נקמה בלבד היא התשובה לפרעות, קובע החבר של למדן, והיא "תעודת כל בחור ביהודה בשארית

²⁹ אגרות יצחק למדן, ערך אבידב ליפסקר (תל אביב: גנוים, תשנ"ח), עמ' 47-48.

³⁰ שם, עמ' 48.

אחרונה". והוא מפציר בו, "אל תשא עיניך לכזב המאיר מרחוק ומתעך. אל תלך!
כזב – מסדה". (25-23)

גם חברו השני טוען בפניו "שקר מסדה!" את מסדה בודים בלבם אלה
ה"מתייאשים עייפים ונבוכים" אשר אפס כוחם "להחזיק במשטים וחתור בסערת
הלילה אל חופי הבוקר המחכים לספינת-האדם הטרופה". הפתרון לשאלה היהודית
ולהיסטוריה איננו בארץ ישראל. ההפך מכך. עכשיו היא שעת החסד שבה יורד
"לילה לכסות על פגר העולם הישן", ותיקון "ספינת-האדם הטרופה" נמצא בקרב
הגדול הנערך באירופה, ולא מחוצה לה. אלה השואפים למסדה הם "מתייאשים
רפידיים להרים בתרועה את כוס העולם בחינת קרבות גואלים". חבר זה טוען כנגד
למדן: "מה תבכה לשחוטם ולצאן יעקב כי רבו שפוליו? זה מס אחרון נשלמה
למוֹלֵךְ" של ההיסטוריה, "טרם שלובייד נעברה עם עולם נענה ודווה אל מלכות
הגאולה המכפרת". פתרון בעיית היהודים איננו במסדה אלא חייב להיות חלק
מהמהפכה העולמית. שהרי עכשיו הוא הזמן שבו "הורד המסך האדום על במת
התמורות הגדולה" בהיסטוריה. זו השעה הגדולה והאחרונה, המערכה האחרונה
שבה מפציע "שרביט מלכות חדשה", והאדם "יכרע ברננת ניצחון על סף עולמו
החדש". לכן החבר מפציר בלמדן לא לברוח לארץ ישראל אלא ל"רקום עם כל רוקמי
העתיד מערכה אחרונה וגואלת!" הוא פונה אל למדן: "ולמה עיניך חלומן תשאנה
ולבבך – אמוניו/ לזרעם בצחית מסדה, על טרשי מצודה [מצדה] הרוסה?/ לא תקום
מסדה, לא תעמוד בסערת הקרבות הגדולים/ ותקומה לא תהי למחנה-המתיאשים
הדל בתוכה!"

מאבק ומלחמה הם תמציתה של ההיסטוריה. המערכה האחרונה מתחוללת דווקא
באירופה המהפכנית ולא במסדה, מערכה על "המחר השליט", והוא פונה ללמדן
ואומר: "לאן תשא פניך בורח? שקר מסדה!" (27-26)

אם החבר הראשון הוא דובר אלוהי-נקמות והחבר השני הוא דובר בשורת
האוטופיה של המהפכה העולמית, הרי זה השלישי הוא ספקן וניהיליסט. לדידו אין
כל פשר ומשמעות להיסטוריה. "אוי למבקשי-נתיבות בישראל ולדורשי פתרונים
וקצים – ולא ידעו כי נוצרנו [היהודים] היות רק חידת-שעשועים לעולם, בנוח עליו
הרוח הרעה משעמום ושובע זנונים". כאן מקדים למדן את קפקא (1883-1924),
אשר בסיפורו "לפני שער החוק" נמצא הגיבור ליד שער המיועד אך ורק לו, אך
מאחר שהוא איננו מוצא את המפתח לשער זה איננו יכול לעבור דרכו. הוא הדין
ביחס ללמדן הטוען, "ומה תבקשו עוד המפתח למנעול-גורלנו הכבד – ומפתח לא
היה ולא נברא, וכה מאז ומעולם היינו מנעול אטום ללא מפתח – מטרה לכל פצירה
ומשור של שוברי מנעולים, רוצחי לילות וגנבים". לשון אחר, אין כל פתרון לשאלה
היהודית בתחומי הזמן וההיסטוריה. "איך עולם ירחמכם? מה יעש עריץ זה [שר
ההיסטוריה] מתהולל בלי קבצן-מוקיון [העם היהודי] בהיכליו, כי ירקוד לפניו ויזמר,
יצלצל בפעמוני-כפתו ויעש בלהטי-מכאוביו?" (29-28)

הד לדברים אלה על שר, עריץ או מלאך ההיסטוריה ניתן למצוא גם בדבריו של ולטר בנימין (1892-1940), מבקר הספרות והמסאי היהודי-גרמני, אשר בעת מנוסתו מפני הנאצים בצרפת בשנת 1940, כתב כי "מלאך ההיסטוריה" איננו מסתכל וצופה קדימה, כמו שחשבו אנשי תנועת ההשכלה, אלא דווקא אחורנית, ורואה "קטסטרופה אחת ויחידה" בהיסטוריה "העורמת בלי הרף גלי חורבות" ו"מטילה אותם לרגליו".³¹ בדומה לו טוען חברו השלישי של למדן, כי ציונה העיקרי של ההיסטוריה הם אסונות על גבי אסונות כאשר מדובר בעם היהודי, המהווה רק "צעצוע" בידי אלוהי ההיסטוריה. אין זה מפתיע כי חבר זה לא מוצא כל פשר, תכלית ומשמעות בהיסטוריה, ועל כן הוא קובע נחרצות: "איהו הגואל האחרון? הה, למה עוד פעמיו יאחרו?/ מה יעמדו עוד נביאי השקר על מרומי הבמות/ וניבאו גאולה, גאולה, גאולה, וקראו עוד ללכת, ללכת, ללכת?"

להיסטוריה אין כל פשר ומשמעות. היא מבוססת על מזל ומקריות: "גורל ישראל" איננו אלא רק "מזל קבוע בשמי-העולם ואין לשנות מהלכו". ניהיליזם ומקריות הם ממהות ההיסטוריה. זאת הסיבה שהחבר השלישי מפציר בלמדן לא לעלות ארצה אלא להישאר באירופה ולצפות באפס מעשה לסוף הטרגי ההכרחי: "גורל אחד לשנינו, הה, רַע, בוא שכב פה לצדי ונצפה יחד לפעמי הסוף". (29-30) פסיביות וכניעות הן התרופה שהוא מציע לכל תעתועי ההיסטוריה.

למדן כופר בדעות ובעצות של שלושת מרעיו. הוא מחליט לצאת לדרך אל "מסדה". עכשיו, הוא כותב, "חשכת דרכי מוארה", שעה שמאחור בוערים "משכנות-ישראל" בפוגרומים. זוועת תבערות ומדורות אלה היא בבחינת "הבדלה" גדולה, אדומה" אשר "הדליקתה יד גורל" בכדי "להבדיל במוצא-עולמות בין ישראל לעמים". הוא יוצא לארץ ישראל כאשר "מקהלת גרונות" פתחה בשאגה "הושענא!" ועונים לה "רכבות קשתות-חלפים" ואומרים, "צא, צא, היגלה, מנצח סימפוניית הדמים" של הגולה. (31) כך, מול פורענות ודמים באירופה מזומנת למסדה תעודה גדולה וחשובה: "הנה כותנת-הפסים החדשה", המציינת "תתחדש, תתחדש, העולם". (32)

אין תימה כי מול חזיונות הדמים הללו בגולה, מול תיאוריות שקר אוטופיות לתיקון עולם באירופה, "עם חצות הלילה" בורח המחבר "אלי ספינת גולים ואצל מסדה", ובלבו שוועה ותחינה: "פתחי, מסדה, שעריך ואבואה הפליט! לרגליך הנה אשים נפשי המתפוררת – שמיה על סדן סלעיך ורקעיה, חשל ורקע מחדש". אכן, "פסו חסדי עולם" ליהודי בגולה, ו"היה חוג-הארץ עניבת-תליה לצווארי ומרחבה – לכף תליין". "הפליט" הגולה מתייצב כך מול שערי מסדה ואומר: "בחקי צבה-מדווים הפשיל ראש שחוט אלוהי-ישראל ודמיו בדמי נגעו", ו"בצלם-האדם

³¹ ולטר בנימין, "על מושג ההיסטוריה", מבחר כתבים, כרך ב': הרהורים, תרגם דוד זינגר (תל אביב: הקיבוץ המאוחד 1996), עמ' 313.

שלי ציפורני-כפירה חדות עווית חרתו". הגולה חייב להודות כי נגע הכפירה אחז אף בו, וסביבו רק "תוהו, תוהו, תוהו". בו בזמן מודה הוא כי "מקלט מוכן הוא תוהו זה, ידעתי, לפליט כמוני, ואני כפרפר עייף מרומה יום ושמש, נמשך לשלהבתו הקרה והאוכלת – הצילי". מרוב ייאוש המחבר מבקש עכשיו לעצום את עיניו "לבל תנהינה למקלט זה האיום ולבלתי הימשך לשלהבתו". אך כמו ביד גורל נעלמה הוא מוטח על שערי מסדה: "לבריחי-שעריך את כולי אצמיד: פתחים מסדה, ואבואה הפליט". (36-39) מעולם לא תוארה תנועת העלייה ארצה בצורה כה דרמטית, חדה ונוקבת, על לבטיה וספקותיה.

הפרק השני, "אל החומה", מתאר את צעדי העלייה הראשונים למסדה. הפליט אשר זה עתה "נשמט מן התליה" בגולה, כובש "בחק מסדה" את ראשו ותוהו "מה לי לעשות בקצה החבל" של הגלות הכרוך עדיין על צווארו. (43) גלות, פורענות ותלייה כרוכים יחדיו בהיסטוריוגרפיה של מסדה. אל מול אימי הגולה שואל המחבר נפעם, "מי אתה העולה פה ברננה וראשך רסיסי טל מלא?" ברם, אין אלה רסיסי טל כי אם דמעות הוריו בגולה החרדים לבנם ולהחלטתו לעקור. אך לגביו, מהלכו אכן מלא "רננה", כיוון ש"אגדת מסדה כה יפה וחומת הפלאים מושכת כך". (44-45) מול תוגת ההורים נמצא סוד הגורל היהודי: המחבר הוא "שריד", ניצול מגיא ההרגה בגולה, והוא תוהו האם הוא יועד לשאת "את קלון עולם ואנוש" ו"להוקיעו לדורות".

והוא שואל: "ואם כפורים למצוא עוד השארתי – ענני הגורל, איים?" את התשובה הוא שומע מפי "קול סתרים" אשר עונה ומשיב לשאלתו: "במסדה" הוא ימצא את התרופה והמזור: "ואשמע לקול והנה באתי" למסדה. "אילמים צעדי יעלוני לחומה". בסערת קרבות ההיסטוריה, מסדה היא מבצר ומקלט: "גבוהה, גבוהה חומת מסדה", ולכן "תעמק התהום" של ההיסטוריה "הרובצת לרגליה". אך האם עורמת ההיסטוריה היא אשר הובילה את המחבר למסדה ומציגה בפניו חזיון תעתועים? זוהי השאלה שבה מתייסר המחבר: "והיה אם רימני קול סתרים – ממרומי החומה אל פי התהום את עצמי אשמיט. ואל תהי לשארית זכר ואל יקום שריד". (46-47) עורמת ההיסטוריה מתעתעת, ואם אכן תצלח, שוב לא יהיה כל זכר לישראל ולא ייוותר שריד ופליט.

ברגע מכונן זה המחבר מוצא כי ידיו הפרושות של "העולה" למסדה אינן למעשה "אלא ידי ישראל" אשר "כדליים ריקים הן כה תלויות על פני בארות עולם מלאות". גורלו האישי איננו אלא בבחינת גורל כלל עמו, וידיו, ידי החלוץ הצעיר, הן "הראשונות להרים את כל דגלי הבשורה" לעם ישראל המתייסר בגולה. הוא משביע בשבועה ידיים אלה "לחבוק את חומת מסדה, חבוק ואל תחדל". מסדה היא מפעל לצעירים נלהבים ויוקדי חזון, לפיכך הוא קובע "בשירה ותופי לכת, טעוני כל טוב נעל לחומה, מלא חופני לבבות זה חלומות נביאה בכדי נעורים מלאים דמים רנים נישא ואשכולות חיים בכורות – בטנאי אהבה, הכל מנחה לקרב וקודש למסדה!" מנחת נעורים נלהבת ומתמסרת למסדה, כי "מי יודע כמה יארך הקרב וימי מצור כמה

עוד יימשכו!" קרב ומלחמה הם ממד הכרחי של ההיסטוריה ומהלכה, והמחבר עם בני דורו הצעירים מקדישים עצמם לכך: "קבלי בכורי חיינו, צידה ללוחמיך הרעבים, ומעיינות עלומינו – לצמאיך!" (48-49)

נערים נלהבים הם אשר יוצרים את התפנית ההיסטורית המכרעת והמהפכנית בהיסטוריה היהודית. "עירומים ויחפים" הם עולים אל החומה של מסדה, ותוך כך יוצרים מפה חדשה של ההיסטוריה היהודית: "על כל הכלונסאות הנעוצים בפרשות-הדרכים תלינו כותונתינו לדגלים מברשי חירות". אך אביונים ודלפונים הם אלה אשר יוצאים לקומם את מסדה, אך המשורר מפציר: "אל תבוזי נא, מסדה, לשירת האביונים". שהרי רק מי אשר הגולה הפשיטה אותו עירום ועריה, אפילו מחסד האהבה, הוא אשר יכול לקומם את מסדה: "מה לנו פחד-קרב, ואיך לבגוד נוכלה? בהילקח הכול ממנו – גזלה גם אהבתנו". וכך "כאב המשטמה" לקיום היהודי בגולה הפך צעירים אלה "לאגרוף קמוץ" אשר "על גולגולת-גורלנו בכל זעמו יורד". (50-51) תמורה היסטורית גדולה זו במישורי הזמן מחוללת אף תמורה גיאוגרפית רבת עוצמה במישורי המרחב: במסדה "שאגת אורה נישאת סביב ותחריד כל אפל ממעמקיו". אור השמש בוקע: "בקעינו, הה, בקעינו שמש, וגם תוכנו האפל גלי". שמש במסדה מול אפלה בגולה. תמצית התפנית ההיסטורית היא "מלילות-חורף וערבות" באירופה אלי שמש זורחת ובוהקת במלוא עוזה במסדה. (52-54)

הפרק שלישי, "מדורות לילה", מתאר את כפל הפנים והמשמעות של המדורות בהיסטוריה היהודית – מזוועות של סבל, שמד ופוגרומים אלי פרץ שמחה ומחולות. כך, כמו המחבר שעלה למסדה, כן אף רבים אחרים עייפו "מתעות ונדוד כבני עניים לבושי סחבות מבקשי חסד" בגולה, ועם עלייתם למסדה "לילות מכורה ימשחום שנית, הוד מחצבתם למו ישיבו". הגלות סילקה את השכינה, אך השיבה למסדה מכתירה שוב את עם הסגולה. אין תימה אפוא כי בלילות במסדה "אין עיין במחנה. אין כושל צמא-מרגוע". ההפך מכך, עתה "האוויר נושם גבורות" ו"אש יוקדת בזרועות". תפנית גדולה זאת מקבלת ביטוייה בסמל של מדורות ומחולות. במסדה עולות "מדורות-לילה על החומה". מדורות אלה הן "כשדרות תמיד על כל דרכי ישראל", ו"ציוני כל דרך העולה אלי מסדה". אם בעבר בגולה מדורות אש סימלו "לילות זוועה" ואליהן "קפצו אבות בחדוות מוות והיו לחידה", הרי במסדה "סביב מדורות-אש עתה בנים מחול-פתרון יחולו", (57-60) הן עכשיו מקור לשמחה וגאווה וסביבן שרים החלוצים הצעירים, במה שיהפוך לאחד הקטעים הנודעים ביותר של הפואמה: "לא נותקה עוד השלשלת, / עוד נמשכת השלשלת/ מני אבות אלי בנים, / מני מדורות אלי מדורות, / עוד נמשכת השלשלת". (61)

במסדה הלילות הם "לילות שמחת-מסדה". שלשלת המחולות נמשכת מהאבות עד לעולי מסדה. "אבותינו כך רקדו" עם ספרי תורה, ועכשיו "כך נרקודה גם אנחנו, יד אחת תאמץ מעגל, נטל דור שנייה חובקת", או את "ספר יגון גדול", וכך "נמשיכה השלשלת, לא נותקה עוד השלשלת" של ההיסטוריה היהודית. (61-63) בהקשר זה

של ההיסטוריה היהודית, שעה שהמחולות מבטאים את חץ מהלכה ופתרונה, כותב המחבר: "עלי שלשלת המחול! שנית מסדה לא תיפול". ואם יעלו ספקות וחששות, לכך יש רק תשובה אחת – "אם גורל דורות לועג: 'לשווא!' " הרי את "לשונו המתגרה נתלוש". (71-70) אכן, כל עניינה של העלייה אלי מסדה היא התרסה גדולה נגד מהלכה המסורתי של ההיסטוריה היהודית בגולה.

הפרק הרביעי, "מחוץ למחנה", משרטט את מחיר הכישלון או היציאה מהמחנה החלוצי, שעה שהיאוש הולך ופושע בו ושוב הדרך איננה ברורה ונהירה. מוטיב ההיסטוריה, אשר הוא יסוד הפואמה, כאמור, מהווה את הבסיס והתשתית לפרק זה. השעה היא שעת "ליל המבוכה", או "אשמורת אחרונה [אשר] הגיעה לליל-הנדודים". שוב נמצא העם היהודי ללא "ספינת-עם" ו"בלי עוגן". היאוש מציין כי תם "ליל-נדודים ליום שמש" במסדה, ועכשיו החלוצים כמו "ערערי העולם" נישאים אף הם "בלי עוגן על כל שבעת הימים". (76-75) נדודים וגולה מהווים שוב את מהות ההיסטוריה היהודית. מסדה איננה עוד חזון ומופת אלא מקום הראוי להוקעה ולגינוי. בנסיבות אלה של יאוש וכשלון מוצא עצמו המחבר מחוץ למחנה החלוצי, "אני לאות אין-מוצא ולמופת גורל-לא ישנה!" הוא כותב, ומתהלך "על אדמתך מחוץ למחנה". (78-77) מחוץ למחנה החלוצי נמצא "יגון התוהו הגדול", הוא ההיסטוריה היהודית: "כי צל יגון הראשית והאחרית הוא בעצם הימים".

זהו אל נכון מצב הקיום היהודי וגורל עם ישראל, הוגה המחבר, "היות שליחי היגון על פני האדמות". (80-79) וכך ללא חזון יפרע עם. קשיי הטבע במסדה, כגון חמסין, מציינים למחבר, "יתום-חסד" אלוהים, כי "פה חנות שכח גם אל". באירופה "כטלאי-קלון הייתה לי שמשכם על גבי", ולכן המחבר בא למסדה "לכתף משא השמש האחרת". אך הנה עכשיו מתברר כי שמש זו "הייתה לי לקללה" בעטיו של החמסין. לפיכך, בהשקיפו אל חוץ למחנה מוצא המחבר "מה מעט חסד-אל ילטףך, מסדה". הוא משווע עכשיו למלאך אלוהים, "היגלה, הה, היגלה, מלאך אלוהים" ל"פליטי זעם-חורגות אשר במקלטם קידמם שרב וצמא היכם". (85-82)

הפרק החמישי, "בדעוך המדורות", מעצים עד אימה את אוירת היגון, השכול והכישלון במחנה החלוצי, אשר החלה בפרק הרביעי. עכשיו אפילו הטבע מתערב כדי לסכל את מעשי הלוחמים על חומות מסדה. "ישנם לילות במסדה, לילות כבדים וחורשי רעה" אשר "כעופות שחורים כבדי-כנף הם יורדים על החומה, להחשיך סוללות-הקרב, לסגור הדרך ללוחמים". בשעת חשכה זו "יפלו רפי-ידיים ושמש מחר לא יזכרו עוד". (89) מעניין להשוות שורה פותחת זאת של הפרק החמישי עם השיר "היו לילות" (1938), מאת יעקב אורלנד (1914-2002), אשר גם הוא היה עד, בגיל חמש, לטבח של שמונה מבני משפחתו בפוגרום באוקראינה. אך בארץ ישראל הוא כותב:

היו לילות, אני אותם זוכרת,
אני אותם עד סוף ימי אשא,
במשעולים בין דגניה לכנרת,
עמדה עגלת חיי העמוסה.

והוא נגש: שמעי אלי, קטנטנת,
אני בנית בית לשבתך,
את תרקמי בערב לי פתנת,
אני אנהג ביום את עגלתך.³²

שני גולים, שני שירים, אך איזה הבדל. בראייתו של למדן, בפרק החמישי, אפילו הטבע מתנכר ללוחמי מסדה, הלילה הוא אויבם, שעה שאורלנד דווקא מציין את התמורה והיצירה שמחוללים הלילות בארץ ישראל לגבי הדוברת בשיר. תחושת כישלון צורבת היא ציונו העיקרי של פרק זה, כישלון שהוא גם היסטורי וגם אישי. "ככלי אין-חפץ בו יתגולל לרגלי גביע-נעורי-הריק", מבכה המשורר את אובדן נעוריו כהקרבה סתמית וחסרת תכלית. "את כל יינו נסכתי נסך-אמונים על סלעי מסדה", אך "עתה מאום לא נשאר לי". אין זו רק מנת גורלו האישי, כמובן, אלא "בדעוך מדורות, כמדורות אנו דועכים, ולאן חלף אורנו?" אובדן דרך, פקפוק וחוסר משמעות, הם מנת חלקו של דור החלוצים, או אלה אשר הקריבו עלומיהם בהליכתם למסדה.

אך לא רק השליחות והמשימה של מדורות מסדה נעלמו, אלא אף אלוהים עצמו הופך עכשיו לאל המסתתר, לאל נעדר אשר אינו שועה עוד לתחינה, לשוועה ולנהי מפי אלה אשר רצו לשרת אותו בכל כוחם ומאודם: "הה, כאשר נעדר אל כי ירצה מנחת-חינו וקורבן עלומים ואהבה בהעלותנו המדורות, כן ייעדר עתה להקשיב בכי תמרורינו, בדעוך המדורות". בשעה קשה זאת אפילו מסדה בוכה: "אכן, גם מסדה תבך, ואיך לא תבכה", "כולנו בזרועות צמאות על צווארה נתלינו ונבקש רחמי-אם מחסה והצלה", אך היא יודעת כי "לא תוכל מאום לתת, לא תוכל עוד להציל". המפעל הגדול, שינוי מהלך ההיסטוריה היהודית, יורד לטמיון ואיננו בר תיקון. אמנם מסדה "לא תוכל הציל את אשר אוכלה מארת הדורות; לא תוכל הציל על אשר גורל ציווה: אל הצל!" (92-94).

בדעוך המדורות עולה ופושה הייאוש. "ולמה נטשנו כול ונעל אל החומה?" נשאלת השאלה שהמשורר שם בפיו כול, וגם בפיו שלו: "אני לו גם ידעתי למה – אחת היא לי, עייפתי! לא אוכל עוד עמוד על החומה אל מול פני הקרב. עייפתי!" הדרך אשר ביקשו כולם ללכת בה מובילה רק למקום אחד: "הגרדומה!" עכשיו גם

³² ראו: <http://zemer.co.il/song.asp?id=912>.

אין עוד דרך בריחה ממסדה – "אין דרך ממסדה". כך מול נוגה תפארתה של אש המדורות בפרק בשלישי, המפיצות לא רק אור אלא מאירות גם את הדרך למסדה, השאלה עכשיו היא "למה באתי להתפלש בלילות מסדה באפר מדורות כבות?"

אין זה מפתיע שברגע זה עולה במלוא עוזה השאלה של מחיר עזיבת הבית בגולה: "זכרתי קן-מכורה רפוד אהבת אבות, יום ולילה מרגועות בו הרעיפו". וכך תוהה המחבר בייאושו כי רב, "ומה החלום הרע אשר עקרני ויטלטלני עד הלום?" אם הוא ציפה יחד עם בני דורו כי מסדה תכפר על פורענויות ההיסטוריה היהודית, הרי עכשיו הוא כותב בייאושו: "עתה ידעתי, אין כיפורים אין. לא תכפר גם מסדה!" חלום עיוועים היא מסדה, רק אשליה היא, ולכן "על קודקודינו ירכב מחר – לץ לועג". לפיכך, אם חשבו כי מסדה היא הפתרון לתוהו של הגולה, הרי עכשיו "מסדה – סוף כל דרכי-ישראל, על עברי תוהו תשכון, שומר נפשו מעלות אליה – מאימת תוהו יינצל". לא ישועה וגאולה להיסטוריה, אלא שוב חזרה ושיבה אל האין והתוהו אשר מפניהם ברחו המחבר ובני דורו מהגולה. שוב מגייס המחבר את עוצמת הטבע בכדי לבטא את ריגשתו: "הנה יעמדו ההרים סביב, קופאים ומחרישים עדי נצח הם נבוני עולם. את הכול ראו ויראו", והמה אשר יודעים בבטחה "מה ריק עמל המטפסים מאז ומעולם" אל מסדה. אין כל אפשרות לשנות את ההיסטוריה. ואכן לא נותר למחבר אלא לסכם כי לא ניתן להשלות את "עיני נבוני-עולם אלה" או ההרים, אשר "מבטם יודע-כול". ערב יורד על מסדה, ו"יריעות אוהלינו" מתנדנדות "עם הרוח ככנפיים פצועות". והנה "חזון-אימים" נגלה למחבר: "לאור שקיעה, על מרומי החומה, נשרי-עם אחרונים מפרפרים במשק כנפיים פצועות". (95-100) חלום היה ואיננו עוד. רוממות נשרי העם החלוצים הפכה לאכזבה לשכולן אל מול המציאות. אין תיקון להיסטוריה היהודית ואין מרפא למצב הקיום היהודי.

תחושת האכזבה מתעצמת לא רק בגין הכישלון האישי, אלא גם ובעיקר על רקע העובדה כי העולים למסדה חשבו כי יאירו את הדרך, יסמנו את חץ ההיסטוריה והגאולה. ברם העם היהודי איננו מקבל על עצמו את השליחות הסגולית למסדה ואת ההקרבה הגדולה שהטילו החלוצים הצעירים על עצמם. קבוצות החלוץ חשבו כי יסמנו את הדרך שלאחר מכן יבואו בה אחרים, אך עתה הם מבינים כי אין כל היענות לכך בקרב בני עמם: "אמרתי עמי שלחני, ואשא כול למען שולחני", ברם "עתה ידעתי, אין אשר יצפה למטה לבשורת הניצחון כי תבוא מפה ממעלה". אף אחד לא מצטרף לקבוצות החלוצים הקטנות ולכן "אין אשר יידע בנופלנו פה כאשר לא יידע לו גם ניצחנו". (101) כך מתגלה כי לחזון המפואר והשליחות הרמה אשר נטלו על עצמם החלוצים אין כל ביקוש ותמיכה בעם. מה טרגי הוא אכן מצבו של השליח שיצא לשליחות קשה ורבת מחיר והוא מגלה למעשה כי אלה אשר למענם יצא כלל אינם מכירים לא בו ולא בשליחותו.

צריך לציין כי מבחינה היסטורית, רוב רובה של ההגירה היהודית לאחר "הסופות בנגב" (1881-1882), הן הפרעות ברוסיה בשנים הללו, הגיעה לארצות-הברית. מרוסיה היגרו כ-2.4 מיליון יהודים: 2 מיליון מתוכם לארצות הברית, והשאר

לארגנטינה (115,000), קנדה, דרום אפריקה ועוד. רק מיעוט מתוכם, כשלושה אחוזים, עלו לארץ ישראל והיוו חלק ניכר מן העלייה השנייה והשלישית. זו הסיבה, בין השאר, שמחבר הפואמה קובע: "אין מחליף עייף וכושל בנו, בנפול אחד – לא יבוא תחתיו שני". וכך לא נותר לו אלא לציין, כי "אין זאת כי שכחנו שם למטה, אין זאת כי נפזר העם לאוהליו וישכח לוחמיו". (101)

מסקנתו העגומה מכלל זה היא כי מסדה איננה אלא בדיה, אשליה ולא מציאות, כפי שאחד מחבריו של למדן הזהירו בראשונה עוד קודם יציאתו אל מסדה: "מי בדה בדיה זאת ונאמן לו?" בהעדר אמת, "אדי בדיה מתנדפה" של מסדה "עולים ונמוגים". בשעת צוקה קשה זאת, "הידעתם? רבים המתחמקים במסתרים, ועם חשכה ירדו בחשאי מן החומה". דרכם היא להימלט ממסדה. ייאוש ומצוקה מובילים בסופו של דבר לכך ש"שוב מפרשי-הגולה פורשו לקראת ארבע רוחות ושטני-נדודים יהתלו באחינו יורדי-ימים ויהגום ממסילה אחת העולה אל מסדה". מצד שני, המחבר אשר נותר יחד עם מתי המעט על חומות מסדה, שריד קטן לחזון המפואר ולשליחות הגדולה של מסדה, צופה עכשיו בבעתה בספינות הבאות אלי מסדה, אך הפעם מטעם איננו כולל חלוצים צעירים חולמים ונלהבים, "לוחמים" בלשון המשורר, אלא דווקא "רוכלים המה", בורגנים זעירים וספסרים, אשר שמעו "יש שבר במסדה, יש קרב, ויבואו להיות המאסף פה למחנות ולאצור ביזת הקרב". הללו "בכסף, במאזני-מרמה ימכרו הכול", אך היה "אם יחזק הקרב ואימים יהלך" במסדה, הרי "לספינותיהם ימהרו ולארצות מבטח יפליגו". לא נותר אפוא למחבר הפואמה אלא לצאת בקינה מרה: "אלי, אלי, אלוהי מסדה, אלוהי מתי מספר מעפילים הנושאים טרף אחרון לרעב-דורות גדול – הלמענם נלחם", "הלהם הביא נחפוץ בשורת ניצחון". (102-105)

השליחות שנטלו על עצמם המעפילים למסדה מתבררת לא רק ככוזבת וכבדיה. רוב רובו של העם היהודי איננו מקבלה ומאמצה. כישלון היסטורי, כישלון אישי וכישלון לאומי חוברים יחדיו עכשיו לתחושת אכזבה עמוקה. בצר יגונו מתגלה למחבר אבטליון הזקן, אשר עמד בראש הסנהדרין יחד עם שמעיה במחצית המאה הראשונה לפני הספירה, בתקופת המעבר מהשושלת החשמונאית לשלטון הורדוס. את אבטליון, לפי הארתו הפרשנית של יריב בן אהרון, משווה המחבר לא"ד גורדון (1856-1922), שהיה "חווה מסדה" והוא "אשר רוממתנו אלי קרב ותלמד ידינו שאת מגן ודרוך קשת". המשורר פונה אליו עכשיו ואומר: "הביטה רוכלים, בשרנו ודמנו, יבואו למסדה". האם, הוא שואלו, לאור מציאות זאת שבה תגרנים, בורגנים זעירים וספסרים פושטים על מסדה מכל עבר, "האם לא שגית, חווה מסדה בחזון?"

אבטליון מנסה לשכך את יגונו של המשורר ומאשר בפניו "כי אתם שכינת העם וראשכם – ראשו". אך גם אבטליון עצמו, "דמעה בעיניו הזהירה ובמבטו יגון גדול האפיל" לנוכח חסרי-החזון ונעדרי-השליחות הבאים למסדה. הוא הדין אף ב"מתפלש", שעל פי הארת יריב בן אהרון הינו בן דמותו של י"ח ברנר, יוצר שכול

וכשלו (תר"ף), שגם בו פוגע המחבר בדרכו. הוא פונה אליו כאל זה ש"ללא רחמים" חשף "כל השכול וכישלוננו" במסדה, ושואל, "ומה אחרית החזון? האומנם חלום אמת חלמנו או אפר מדורותינו הדועכות – פתרונו הוא?" תשובת ה"מתפלש" היא, "אל תדבר סרה, אח, באחינו בני-מסדה". אך גם הוא איננו יכול לעצום עיניו מראות כי "תחת ברזל שמי-מסדה ועל נחושת אדמתה" אילנות רבים "וזקופי גזע", מיום ליום "דלים הם ושחים, כעלי סתיו נושרים מבדיהם ימים אחרי ימים", עד כי לא ברור "אם לשד עוד בשורשים, אם נצר עוד יפריחו". עקת החיים במסדה מוצצת את לשד החיים, ומכאן גם את השליחות והתעודה של העולים למסדה: "כמה לבבות נושרים פה כפירות סחוט-לשד מעצי חיים שחים ואין מאסף". (111-105)

בשעת צוקה גדולה וחמורה זאת, "לאור מדורות כבות", קם אחד, יצא אל מחוץ למחנה, "לחזה אחד הסלעים נלחץ, כבש פניו בו ויכרע בתפילה", תפילה שיסודה בקשה: "אלוהים, נצור מסדה". קטע תפילה זה (119-116) הוא אחד משיאי הפואמה, קינה עצובה ומזעזעת על נעורים שהוקרבו, על קרבות קשים ועייפות רבה, נפילה שוב אל התוהו של הגולה, אך לבסוף גם אמונה וביטחה גדולות כי רק מסדה מהווה את הפתרון להיסטוריה היהודית.

וכך נשמעת התפילה: "לאשר נשמטו מתליות-נכר ויעלו אל החומה – כונן צעדם נא, אלוהים לבל ימעדו, לבלי יפולו, כי עוד כושלים הם ועייפים". לפליטים גולים אלה, אשר "חשכו כל השמשות בשבעת רקיעי-עולם – צווה, אל, חסד שמש-מסדה האחרונה". כי אם גם שמש זאת תחשך, "אנה ילכו עוד ויבואו?" לא נותר עוד כל פתרון אחר לבעיית ההיסטוריה היהודית זולת מסדה. לכן המחבר מפציר באלוהים: "לאשר חרגו מחיתולי דגלים של שבעים אומות ויבואו עירומים – תנה נא, אל, כותנת אחת, אשר תחס, אשר תכסה מערומיהם מוכי צמרמורת". גלות, חיים תחת דגלי אומות אחרות, איננה הפתרון. רק כותנת מסדה, קיום לאומי יהודי הנושא את דגל מסדה, היא התשובה.

שוב אין המחבר נוקט בשפת מלחמה של מרד וקרב, אלא דווקא מעלה דימויים של ינקות, ילדות, יתמות ואומללות, בכדי לעתור ולהפציר באלוהים לחון את מסדה: "לאשר חלב-אמם על שפתותיהם טרם יבש ועל לחייהם עוד תרפרף לטיפת יד-אב חמה – הקל נא, אלוהים, יתמותם, היה נא אב להם ושומר, תכיל כוח זרועם רכה החזק במגן כבד מעיק, רכך סלעי-מסדה קשים למרשותיהם כי ייעפו!" והוא נושא תחינה לאל: "לאשר בדמעה זרעו פה זרע נפש וחלומות – אל יכהו ברד היגון, אל ייבשוהו חמסיני-פתאום, צווה, אל, גשמי-נחמה רבים ויפרהו טל בלילות, עדי ינוב לקציר שילומים!" (116-113)

כעבור שנים יכתוב מתתיהו שלם (1904-1975), לפני שנת 1938:

הזרעים, הזרעים, הזרעים,
הזרעים בְּדִמְעָה,

בְּרִנָּה, בְּרִנָּה,
 בְּרִנָּה יִקְצְרוּ.³³

אך ניסיונו של למדן שונה תכלית שינוי מזה של שלם, הרועה ואיש האדמה, האופטימי לעילא ולעילא.

כך נמצא כי בסופו של דבר, בשעת צוקה ומצוקה קריטית זו לקיום מסדה לא נמצא אלא שרק אלוהים עשוי לעזור. זהו יסוד "התפילה", הקטע המרגש בפואמה. ללא סיוע צור ישראל ומבטחו יאבד כל המפעל החלוצי הגדול בתהום הנשייה. "לאשר מהתפלשותם לחומה עלו, אפר חורבן עלי ראשם ושקי אבל במותניהם, לכבוש תנחומים בקרב מסדה – הארך רוחם נא, אלוהים, הארך רוחם באחר תנחומים". (117) כך נושא המחבר את שוועתו לאלוהים.

שורה זאת מזכירה מאוד את השיר השלישי ב"שירי סוף הדרך" של לאה גולדברג (1970-1911):

לְמַדְנִי, אֱלֹהֵי, בְּרַךְ וְהַתְּפַלֵּל
 עַל סוּד עֲלֶה קָמַל, עַל נִגְה פְּרִי בְּשֵׁל,
 עַל הַחֲרוּת הַזֹּאת: לְרֵאוֹת, לְחוּשׁ, לְנֶשֶׁם,
 לְדַעַת, לְיַחַל, לְהַפְּשֵׁל.³⁴

אך נשוב אל למדן ואל מסדה. על אלוהים לסייע במפעל של מסדה כיוון שהשכינה היא היא אשר העמיסה על החלוצים הצעירים את חידת הגורל היהודי ופשו: "לאשר שכינת-עם חידת-גורלה על שכמם הטעינה להביאה לפתרונות, להובילה לשערי מוצא – הב כוח, אלוהים, הב אומץ שאת וסבל זאת הכבודה עד הגבול שכינה דוויה בחזונה האחרון חזתה". מול עייפותם הקיומית הקיצונית של "בני מסדה" לא נותר אפוא למשורר אלא לפנות בשוועה גדולה לצור ישראל ומבטחו, כדי שיציל את חלום מסדה. "עייפו, עייפו כה בני-מסדה, כבד סבלם של המעטים". הם אשר "נוסו בקרבות לרוב, ומול כל חץ חזם חשפו – טרם נוסו בקרב האחד, קרב זה ממושך ועקשני על כברת ארץ רק אחת". זהו הקרב האחרון על יצירת מולדת, אך בגלל עוצמתו ואימתו לא נותר לצעירים המעטים הללו אלא לפנות לאלוהים כדי שיסייע בידם להכריעו ולנצחו: "סעד רוחם נא, אלוהים, ואל תכבינה שלהבות מרדם אשר אתם לחומה הביאו כנרות-שבת בדמדומי העולמות". וכך, שעה שהלילה יורד על מסדה, ועת אור וחום המדורות הולך וכבה אט אט, שעה שתחושת ייאוש וכישלון הולכת ופושה בקרב העולים למסדה, מפציר המחבר באלוהים: "ברדת הלילה על החומה – על תיתן דעוך למדורות! מאופקים מאפילים בדידות עולה והיא מאיימת בין הסוללות יתהלך השפק [ספק] ועל כל אוזן ילאט". שהרי הנה עכשיו שוב "מזל

³³ ראה: <http://www.zemereshet.co.il/song.asp?id=745>

³⁴ ראה: <http://shironet.mako.co.il/artist?type=lyrics&lang=1&prfid=572&wrkid=20055>

התעתועים של ישראל" ב"אור בלהות חרדה זורע, ינעץ קרניו בפרצי החומה ומאיר חוצה אל התוהו, הה, שוב ושוב אלי התוהו". (116-118)

כישלון מסדה יביא אל נכון שוב לתוהו ובוהו בהיסטוריה היהודית, או שוב לשליטה של "מזל התעתועים של ישראל" בדברי הימים. הוא יציין את עורמת ההיסטוריה, את הפכפכנותו של גורל הקיום היהודי, היסטוריה שמבוססת על מזל ומקריות, ומכאן מובילה תדיר לפרעות ולאסונות. לכן מפציר המחבר: "עד מתי תגשש ידעם שחופה באצבעות עיוורות על סוגרי הישע? הה, אל, הביטה, הנה שלוחה, מבין ים וישימון הנה שלוחה, ובכפה חלום-אחרון אשר דלתה מלילות נדודים: מסדה". שהרי מי "אשר שכינת-עם חידת-גורלה על שכמם הטעינה" הם מתי מעט, או החלוצים, וכך רק "בידי מתי-מספר שעל החומה הופקד חלום זה ופתרונו". אך "אם גם הפעם, אלוהים, לא תחון ואת החלום לא תרצה ולקורבנות פותריו לא תשעה גם עתה", שכול וכישלון תהיה אחריתו של חלום זה. והדובר נושא את שוועתו ומתפלל: "אלוהים, נצור מסדה". (116-119)

לאחר שנשא תפילתו לצור אלוהים ומבטחו פונה ושב המתפלל אל המחנה, הימנו פרש כדי לשאת את תפילת היחיד שלו; המחנה "על מדורות דועכות" שבו ובתוכו מהלכים "גיבורים כושלים" ו"יגונם עוד יתנו". אך עכשיו, עם תפילתו הזכה, הריהו כמו מצויד בתשובה לשאלה: "כי מי גישר תהומות וקיבץ פה את כולנו ומודלקים באש אחת כנרות תקענו במנורת מאור אחת – מסדה?" – הוא אלוהים. "יחל הלב, יחל, אב-רחמים גדול ישנו, לא לתוהו ממעמקים הלום קראנו – לא תכזב מסדה!"

במחנה החלוצים עצמו "גלוי-פנים יתהלך הייאוש" ו"רבים חלליו מחללי הקרב", ולכן בעטיו "מי יודע אם לא כולנו כה אחד אחד נתחמק אלי תהום". אך הנה גילוי והתגלות במחנה – המתפלל, "אחד זקוף מהיר-צעד מחוץ למחנה אלינו מתקרב", ופיו קול שיר "למנצח למנצח". שירה זאת מחוללת תמורה עמוקה במחנה: "לקול שיר זה לבי המתעלף יזוע, וגופי העייף יחרוג: לקום", לשוב "לקום וצאת אלי קרב". אין זה אלא התגלות אלוהית, שכן המחבר יודע עכשיו ש"אותו כביר נעלם שעלות ציוונו – לרדת לא ייתן" לו ולחבריו במסדה. התמורה בלבבות גם כמו מלכה את אש המדורות: "הביטו, הואר פתאום, זעו מדורות כבות ויד נעלמה כתבי-להבות מחדש להן קושר". (121-127) תפילה זכה, אם כן, מהווה שוב את הפתח לגאולה.

"התפילה" היא רגע השיא בפואמה. לאחריה בא הפרק השישי והאחרון, "בטרם". פרק זה נפתח בקטע "הבדלה" המגלה פיוס והשלמה עם העבר והמסורת היהודית: "במוצאי המנוחות, עם הסתלקות השבתות, אל מסדה עתה באנו ובידינו גביע הבדלה, בו שריד ייננו העתיק, משומר ואחרון". (131) חשוב להשוות קטע זה לתיאור ההבדלה בחלק הראשון של הפואמה, "פליט", כיוון שבין שני קטבים אלה נע וסובב ציר הפואמה. בחלק הראשון של הפואמה, שעה שהפליט יוצא אל דרכו למסדה, יסוד ההבדלה הוא בתיחום ההיסטורי בין ישראל לעמים לאור ממד הזמן של היסטוריה של רדיפות ופרעות: "הייתה חשכת דרכי מוארה: משכנות ישראל בערו – הבדלה גדולה אדומה, הדליקתה יד-גורל להבדיל בין ישראל לעמים". (131)

אך במקרה השני, ההבדלה נעשית עכשיו לאחר רגע השיא של "התפילה", ולכן עניינה הוא גביע ההבדלה הנושא בתוכו יין עתיק, מסורת אבות נאמנה, ורעל, או "דרכי תעתועינו" לפני ההגעה למסדה: "רעל מהול בשריד זה", ייננו העתיק, "רעל דרכי תעתועינו, במ הלכנו ועברנו עד בואנו למסדה". אם קודם לכן, בפרק הראשון, ההבדלה ציינה את התיחום בין ישראל לעמים, עכשיו היא מתחוללת בתוככי חבורת החלוצים עצמם: עליהם לבור לעצמם את הדרך בין יין עתיק הנושא בשורת אמת לבין יין הנושא רעל, רעל הגלות: "גביע־ההבדלה בידינו, נדע להבדיל בין שריד היין ובין היין המהול בו, לבל יחד נגמעם". עניינה של ההבדלה עכשיו הוא היכולת להפריד בין יין לבין הרעל המהול בתוכו. על פי הארתו הפרשנית של יריב בן אהרון: "להבדיל מעתה את היין הזך מהרעל, את 'מסדה' והגאולה מהגלות והחורבן". (131) מבחינה היסטורית, ממשיך וקובע המשורר, "יד גורל ששה־הכשל, תמיד אורבת מאחורינו – אל נשכחה", ברם "נכה מצח אלי סלע – הך והך עד דם יזנק, דם כריתות לשכחה, גם ברית לזיכרון". עכשיו, לאחר "התפילה", שהינה כאמור שיא הפואמה, שבה צור ישראל ומבטחו שב ומאמץ לחיקו את מסדה ותעודתה ההיסטורית הסגולית, שוב לא ניתן לערוך את המהפכה החלוצית הציונית תוך ניתוק ממורשת אבות, או מה"דם" המהווה "ברית לזיכרון". זהו רגע הפיוס הגדול בין סערת הנעורים של החלוצים לבין מורשת אבות: "כך עשו אז אבותינו בהבדילם במוצאי־מנוחות" וכך נעשה "גם אנחנו בהבדילנו במסדה! אל נשכחה!"

אך הברית המחודשת של החלוצים במסדה עם מסורת הזיכרון איננה משכיחה כמובן את אימי ההיסטוריה ופגיעיה בעבר ובהווה, או את היותה של מסדה מוצבת עדיין בממד של פרעות ופורענויות: "קודרים עוד יעמדו יערות־עמים, פרועי סער לאור השמש, בצמרמורות מבוכה וחשד עוד ירעדו לקראת כל רוח". הברית שנכונה במסדה אל נכון איננה מפיגה חשש ואימה: "כתמי־אופק רחוקים ירגיזו עוד עין־דור כמהה לתנומת מרגוע: עננים עולים ובחובם סער חדש יישאו".

צריך לציין כי בספר שמואל, עין־דור מציינת פורענות גדולה. לפני הקרב עם הפלשתים בו מצא את מותו יחד עם שלושת בניו, הולך שאול המלך להיוועץ בבעלת האוב מעין־דור. תחושה של קץ ואימה המתרגשת לבוא, אם כן, אופפת שורה זאת של למדן ביחס לעין־דור. אמנם עם הקמת מסדה, "עייפה לרגע יד־גורל תאבת משחק וגלגל העלילות בעצלתיים תסוכב", אך אין זאת אלא אשליה בלבד, שהרי "מי אוזנו קשבת – תנודות אימה יקשיב ממעמקים". הרגע של מסדה מציין, אם כן, שינוי ותמורה גדולה בהיסטוריה היהודית. ברם פורענויות ההיסטוריה כלל לא תמו ולא כלו: "זאת יד־גורל תדרוך, תמתח שריריה, תאמן כוחה במחבואים למען תפוש שנית וביתר און בגלגל ולסובבו במהירות סנוורים ובחריקת טירוף". (132-134) מסדה, לפיכך, איננה מהווה בריחה מן המציאות, מן ההיסטוריה. אין זו אוטופיה, שהרי היא נמצאת בתחום ממד הזמן ההיסטורי ומכאן כפופה לשיגינות של מזל ופורענויות. שוב ושוב מתגלה, אם כן, כי הממד ההיסטורי הוא תמציתה של הפואמה.

מאחר שמסדה נמצאת בתחומי הזמן ההיסטורי, היא צפויה אל נכון שוב לסבול פורענויות ואימה. "ואת מסדה, במה תקדמי יום־עברות מחדש יבוא? כמה חיזקת פרצי־חומה לקראת תנודת־ארץ חדשה". משוללת צבא וכלי מלחמה, "מאשנבי חומתך – עיני־חוזים וחולמים מבעדם צופות ושואלות לנתיבות עולם". ללא צבא ומכונות מלחמה, "כמו שהם, ללא מגן, חשופים חזי מתי־מספר לוחמיך ומובלטים לקראת סכנה". וכל זאת בטרם "נדעה אם ישנה יד חסד כה גדולה ואדירה אשר לנהל תוכל את נועזיך הצועדים על גדות תהום לקרב". סכנה אורבת למסדה ולכן המחבר קורא "הה, אי יהושע־דור אשר יקרא לגלגל־עולם: 'דום! וליד גורל – 'המתיני! עד תיכון מסדה, עד בוא הניצחון". שוב אנו ניצבים בפני חיזיון של מלחמה וקרב גדולים – המערכה על כיבוש הארץ כמות שהיה בימי יהושע, אשר קרא "שמש בגבעון דום, וירח בעמק אילון". אך בשעה זאת, חמושה בהבטחת בורא עולם, מסדה נערכת ומתכוננת לקרב הגדול. לכן קורא המחבר: "הפקידי, מסדה, שומרים על החומה וצופים – בארבע הפינות", ו"במפקד הביאי כל נאמניך להיות ערים לקראת הבאות!" (137-134).

כל התנודות והתהפכות ההיסטוריות הללו מציינות את הבראשית החדשה הגלומה במסדה, שהיא הבסיס לחלק האחרון של מסדה הנושא את השם "בראשית", אשר בא רק לאחר התפילה והפיוס עם אלוהים. מוראות ההיסטוריה אורבים למסדה, כמו שגם צוין בסוף הקטע הקודם. אך בחלק "בראשית" המחבר טוען כי "אחרית־חזון – טרם נשורנה, אך פקוחות עינינו כבר לגילוי מורא גדול". מסדה מציינת עמידה בתוך ההיסטוריה, ההיסטוריה היהודית: "פה הגבול. מזה והלאה אין גבולות עור, ומאחור – לאין מוצא אחד יובילו כל האורחות". בראשית מציינת התחלה חדשה, לאחר שבעבר כל הדרכים הובילו לחוסר מוצא מבחינת פשר הקיום היהודי ושאלת פתרון ההיסטוריה היהודית. היא מציינת פתיחת דף חדש בספר ההיסטוריה: "סיימנו ספרי כל הדרכים ניסיון כבד־שנים יקריא בדמע ובדם ואנו אחריו חותמים תם". מסדה מסמלת כך את גבול ההיסטוריה של הגלות, ומכאן תמורה רבת משמעות ופשר בהיסטוריה היהודית. "מעתי ספר־בראשית חדש נפתח על החומה". וכך, כמו שמסורת אבות היא לציין סיום קריאת ספר תורה, גם אנו, כותב המחבר, "בשאגת בראשית חדשה ואחרונה נשאג: חזק חזק ונתחזק!" במילים אלה מסיים יצחק למדן את הפואמה. (139-138)

הפואמה מסדה מציגה מעל לכול פרשנות היסטורית סגולית למצב הקיום היהודי. העלייה למסדה מציינת תפנית חשובה ביחס למהלך ההיסטוריה היהודית. אמנם באמצע מפעל הקמת מסדה הותירו הייאוש והדיכאון את המחבר ובני דורו החלוצים נבוכים ותועי דרך. אך בשעת צוקה כה גדולה זאת הבטיחו תפילה זכה ושועה תמימה את בשורת ההשגחה, ועכשיו המחבר וחבריו החלוצים נכונים ומזומנים שוב לקרב הגדול שההיסטוריה עתידה לזמן להם. מראשית ועד אחרית, ממד ההיסטוריה הוא אם כן הבסיס, היסוד והמסד, של מסדה. ואכן הפואמה מציינת את ספר בראשית

החדש של ההיסטוריה היהודית, בריאה חדשה של מצב קיום יהודי חדש השב אל תחומי ההיסטוריה. זהו אל נכון קסמה הגדול שהילך על קוראיה החלוצים בארץ ובגולה. הפואמה הקנתה הסבר לא רק למהלך ההיסטוריה היהודית אלא, וזאת בעיקר, לתפקידם ההיסטורי החשוב של החלוצים, אשר תעודת חייהם הגדולה היא להביא לשינוי גדול ומהפכני בהיסטוריה היהודית.